

<<< Önceki Bölüm: Ekonomik gelişmenin üç aşamasında iktisadın temellerindeki değişimler

Hâlâ neoklasik sentezin baskın olduğu neoliberal aşamada yaşıyoruz. Ancak toptan neoliberalizmin krizi olacak bir krizin yakınlaştığı ön sarsıntılarla kendini hissettiriyor.

Başka bir yazımda¹

ayrıntılı çözümlemesini sunduğum üzere neoliberalizmin kabusu olacak son evresinin eşliğindeyiz. Neoliberalizmin sonrasında gelecek iktisadın, şimdilerde felsefi temellerini aradığını düşünmen yanıltıcı olmaz.

Neredeyse neoliberal aşamayla birlikte başlayan, topluca “postmodern” diye adlandırılan, yer yer nesnel gerçeklik fikrini bir olanak olarak bile yadsıyan ve ussallığı -kimi zaman doğrudan- hedef alan felsefi akımlar, neoliberal dönemde yaygınlık kazandı. Ancak artık günümüzde yaşayan insana uygun düşünme olanakları sunmadığı ve neoliberalizm sonrası iktisada temel sağlayacak nitelikte olmadığı kanaatindeyim. Postmodern düşünme, felsefedeki yeni gelişmeler için var olanın direncini kırma bakımından işlevsel olsa da neoliberalizm sonrası iktisadı beslemeye uygun gözüküyor.

İktisat, ekonomik değer bakımından yalnızca topluluk gerçeği olarak değeri konu edinebilir. Halbuki liberal ve neoliberal aşamalarda baskın olan liberal iktisat, insan ve doğadan farklı bir gerçeklik kaynağı olarak topluluğu tanımaz. Ekonomik kriz, her seferinde bireyler ve doğadan ussal olarak kurgulanamayan davranışıyla topluluğun kendini yeniden bir gerçeklik olarak karşımıza çıkarmasıdır. Alman Merkez Bankası Başkanının 27 Şubatta söylediği ve benzerlerini 2008’de baş gösteren krizden sonra sıkça duyduğumuz şu sözlerinde bu durumun açık yansımasını görürsün:

Krizden hakikaten galip olarak ortaya çıkan bir kişi ya da bir şey varsa o da muhtemelen “markroihtiyati” kelimesidir. Banka düzenlemeleri ve denetlemeleri gibi mikroihiyati politikalar bireysel kurumların sağlamlığının korunması için hâlâ gereklidir. Ama öyle görünüyor ki iş bir bütün olarak mali düzenin korunmasına geldiğinde yeterli değiller.

Düzensel (İng. *systemic*) mali istikrar risklerini yönetmek için ilave alet edevat ihtiyacımız var - makroihtiyati politikalar. Ve bu değerlendirme yaygın bir biçimde paylaşıyor gibime geliyor.[2] ²

İktisat, liberal aşamanın sonundaki krizinin sonrasında topluluk gerçeğiyle yüzleşmek durumunda kaldı. Keynesyen iktisat topluluk gerçeğini benimsemekle birlikte, topluluk gerçeğini dışlayan mikroiktisat ve yalnız topluluk gerçeğine dayalı olan makroiiktisat biçimindeki yarılma ile durumu bir süre idare etti. Neoliberal iktisat, topluluk gerçeğinin inkarına ricat olarak ortaya çıktı. Neoliberal iktisattan sonra ne gelebilir?

Neoliberal aşamayı sonlandıracak krizin, daha öncekilerden önemli bir farkı var. Bilgişlem olanaklarındaki gelişmeler, benim iç, yukarı ve dış ile dile getirdiğim düşünme, fikir ve doğanın varlık, işleyiş ve etkileşiminin kavranışını daha da karmaşıklaştırdı. Bu üçlüde yer alanların her birini bir diğerrinin içine yuvalanmış olarak görmek durumunda olan iktisat, varlığı çok önceleri kuramsal olarak fark edilmiş ama fiilen yeni yeni hissedilmeye başlayan karmaşalarla karşı karşıyadır.

Sonuçta neoliberal aşamanın krizi, iki belirgin sorunuyla iktisadın yeni krizini beraberinde getiriyor; topluluk gerçeğinin yeniden kavranma zorunluluğu ve fikrin mallaşması.

Dıştaki yukarı

Günümüzde iktisadın gelişimi, dolayısıyla iktisadın felsefi temellendirilmesi bakımından ek bir komplikasyon bulunuyor; fikrin mallaşması ve insan olmayan doğal makinelerde taşınması hatta bunlar tarafından üretimi.

Fikir, dışa yukarıdan bakıştır. Yukarı ve dış ayrık olarak düşünülür. Fikrin kendine bakması yalancı paradoksu (İng. *liar paradox*) ya da Russel'in paradoksu (İng. *Russell's paradox*) gibi sorunlara yol açabilir; çünkü bunun iç'in yukarısının, hem yukarısı olarak kalırken hem kendisinin yukarısına çıkıp kendini dışlaması gerekir. Russell, böyle bir durumda sorunun öz-gönderme (İng. *self-reference*) olduğunu ve yukarının birbirinin üzerinde duran farklı

katmanları olduğu fikrini ortaya atar. Ancak yukarısı için geçerli olan sorun, yukarının üstünden yukarıya bakan daha yukarısı için de geçerlidir. Russell'ın önerisi sorunun aşılmasını sağlamaz, geçiştirir.

Fikir, bir yandan bizzat doğruluk olarak bilgi ya da bizzat güzellik olarak edebi eser ya da diğer sanat alanlarında eserlere aktarılmış tasarım olarak ekonomide değerlendirilip mallaştırılır.[3]³

Fikrin mallaşması için, sahibi olacak düşünenin düşünmesini kendisinden ayırıp kendi dışında sabitlemesi gerekir. Böylece, iç'ten bağımsız bir yukarının iç'e karşılık gelen düşünenin mülkiyeti olarak dışarıda değerlendirilmesi olanaklı olur. İç, dış ve yukarı ayırımına dayalı düşünce buraya kadar varlığını zorlukla da olsa sürdürür. Ancak söz konusu fikir, ekonomik olduğunda içinden çıkılmaz hale gelir ve farklı bir yaklaşımı gerektirir.

Artık İnternet sitelerinden borsada işlem gören hisselerin fiyatlarını, bunlara geçmişte neler olduğunu ve bunlarla ilgili çözümlene ve spekülasyonları izleyip; ya da malların farklı türlerinin niteliklerini, değişik açılardan resimlerini, kullanımıyla ilgili filmleri, fiyatlarını izleyip alım satım yapıyorsun. İzlediklerin yaşamında karşılaşamayacağın, çelişik ve olgulara aykırı öğeler barındırabilen, hem estetize edilmiş hem de aynı zamanda tamamen ussal olarak kurulmuş sanal bir ortamda sunuluyor.

İnternet sitelerinde sunum yapma ve alım satım olanağı sağlama, ekonomik olarak sanal aracılık olarak ürünleşip gelir getirir. Bu haliyle sanal aracılık, ekonomiktir, dıştadır ama sanal ortamdan kendine göre soğurduğun enformasyon, doğrudan içi ve yukarıyı dönüştürür. İçin ve yukarının dönüşümünün ekonomik sonuçları vardır. Sanal aracılığın doğrudan ekonomik varlığı ile iç ve yukarının dönüşümü yoluyla ekonomik etkisi, ekonomik olarak birbirleriyle ters yönde işler. Sanal ortamda fiyatı yükseliş eğiliminde olduğu görünen hisse senedine talep artar ki bu, fiyatlara azaltma yönünde etki eder. Böylece iç, dış ve yukarı arasındaki ayırım, içinden çıkılmaz hale gelir; alınıp satılan bilgi, hem içtir, hem yukarıdır, hem dışarıdır. Bu durum yalnızca iktisadi fikirlerle sınırlı değildir ekonomik değeri olan fikirlerin tümü için geçerlidir. Bir antika eserin otantikliğinin tespiti de tıbbi bir

teknik bilginin de doğrudan ekonomik varlıklarının işleyişi, iç ve yukarısının dönüşümüyle ekonomik etkilerinin işleyişiyle ters yöndedir.

Fikri varolan mallardan ayıran bir özellik, emek sarf edilmeden çoğaltılabilmesi ve unutularak yarar sağlanmadan tüketip gidebilmesidir.[4]⁴

Sanal ortamda bir fikre ya da bir fikir ürününe ulaşılması bir kerelik kullanım olarak değerlendirilip ürün olarak fikrin ya da fikir ürününün kullanımı nicelleştirilse bile sonuç önceden tasarlanabilir nitelikte değildir. Mallaşma için mal olacak şeyin kullanılan miktarının önceden tasarlanmış olması gerekir; örneğin ürün sütse üretildiği miktarın kaç litre süt tüketileceğinin tasarımını da içerdiğini önvarsayarsın. Halbuki niceliği sanal ortamdaki ulaşım sayısı ile ölçülen fikir ve ürünleri için bunu söyleyemezsin. Fikrin bedelsiz çoğaldığı ve yarar sağlamadan tükendiği gerçeğini yok sayan bu garip nicelleştirme girişimlerinden elde edildiği sanılan tüm başarılar durmaksızın gerçeğe çarpıp kırılan hayallerdir. Bu girişimler, gittikçe hızlanarak kırılan hayali yenisi alabildiği sürece sürer.

Bilgisayar ve internet kullanımının yaygınlaşmasıyla belirginleşen ve sorunu daha da karmaşıklaştıran bir olgu da, fikirlerin insanlardan ayrı doğal bir ortamda cisimleşmesinin, çoğalmasının, aktarılmasının ve yapay zeka uygulamalarıyla bizzat üretiminin ekonomik etkisinin yokumsanamaz bir ağırlık kazanmasıdır. İnsana doğa ötesi nitelik kazandıran temel etmen olan düşünmenin ürünü olarak fikrin ve giderek düşünmenin bizzat kendisinin tamamen insanlığı dışlayan doğal koşullarda gerçeklik kazanması, ancak doğal koşullarda toplulukta yaşayan insanla olanaklı olan değeri sarsar.

Fikri mallaştırmak istediğinde bir de sahiplenme sorunu yaşarsın. Mallar, hiçbir bireyin bizzat onun üreticisi olduğunu savlayamayacağı biçimde her biri ikame edilebilecek farklı bireylerin etkinliklerinin katkısıyla oluşur. Halbuki fikir, doğrudan onu ortaya atan bireye bağlanır; bireyin içinden herkesin ulaşabileceği yukarıya yansıttığıdır. Bir kez yukarıya yansıdığı anda orada sabitlenir. İlk kimden yansıdığı, fikrin ancak yukarıdaki diğer fikirlerle birlikte ve o fikirlerden doğduğunca anlamlılaşması neticesinde bulanıklaşır; zaten kimden yansıdığına, fikrin ne olduğuyula doğrudan alakası yoktur.

Özel gücü artırmak için devletin gücünü ortadan kaldırmaya kalkışırken çıkmazlara giren liberale benzer biçimde, insanilikten arındırılmış salt doğal olarak oluşan bir değer peşine düşenin vardığı yerde bulacağı ister istemez değer yokluğudur. Üstelik bir de değer kaynağı olma niteliğini fiilen yitirmiş olan bireyin, bu fiili durumun inkârı anlamına gelecek biçimde kuramsal olarak değer mutlak belirleyicisi olduğunu benimsemek durumuyla karşı karşıya kalırsın.

İç, dış ve yukarı arasındaki karmaşık ilişkiyle her an fiilen karşı karşıya kalan iktisat, şimdiye kadar bu soruna karşı birbirinden farklı palyatif önlemler, o an için sorunu çözen yaklaşımlar geliştirdi. Bilgişlem teknolojisindeki gelişim ve fikri ürünlerin gittikçe daha yüksek oranlarda yaygınlaşması, daha yaygın kabul gören, daha kapsayıcı ve tutarlı bir yaklaşımın geliştirilmesini güdüyor.

Harvey'in (1990) değindiği zaman ve mekan sıkışması, iç, dış ve yukarının bir diğerinde erimeye dönüşen etkileşiminin neoliberal aşamanın erken bir döneminde hissedilmiş olduğunu gösteriyor.

Topluluk gerçeğinin yeniden kavranması

Maddeci yaklaşımla ilk bakışta insanın tözel olarak ayrı varlığı bulunmaz. Bir yandan duyguydu, düşünmeydi ya da daha genel olarak insanın kendine özgü bulduğu ne varsa hepsi doğanın işleyişinin bir parçasıdır. Ancak doğal düzenlilik kaotik sonuçlar veriyorsa yani kuralı belirlenmiş işleyiş belirlenmemiş sonuçlar veriyorsa doğal olarak belirlenmemiş sonuçları belirleyecek ayrı bir kurallı işleyiş olarak davranışıyla doğal koşulların ortaya çıkardığı insan, doğal kuralların ötesinde bağımsız bir varlık kazanabilir. Diğer yandan insanın doğanın karanlık nokta kalmayacak biçimde anlaşılmasından sonra tamamen doğal olarak açıklanabileceği düşünülse de henüz bilinmeyen ayrıntılar olması dolayısıyla insanın kendine özgü kurallara tabi olduğu gözlemlenip doğal açıklamaya gitmeden doğadan bağımsız açıklanmaları geliştirilebilir.

İster doğal olarak ortaya çıkan ama doğal olarak belirlenmemiş insan olsun, ister doğa

anlayışıyla henüz açıklanamayan insan olsun insanın doğa ötesi varlığının düşünülmesi insanın doğallığının benimsenmesiyle çelişmez. Fiili sonuçları bakımından doğal insanın doğal belirlenmemişliği fikri, insan ve doğaya ayrı tözler atfeden düalist fikirle aynıdır.

Canlılık maddenin bir arada var oluşunun kurallı davranış arz etmesiyle belirir. Canlılığın özelliği, kendisini çoğaltmasıdır, yani yeni ve daha çok, aynı kurallı davranışı gösteren birlikte var oluşlara dönüşmesidir. Çok hücreli canlılarla birlikte, kurallı davranış gösteren maddeler birliği olarak hücreler bir arada topluca yeni tür bir kurallı davranış ortaya koyar. Bu durum hücrelerin yaşamlarının bir aradalığı olarak görülebilir. Ancak hücrelerin ayrı ayrı yaşamlarının bir aradalığının ötesinde kurallar gözlemlendiğinden hücrelerin toplu bir yaşamından söz etmek daha uygundur.

Topluluğu, insan yaşamlarının bir aradalığının ötesinde insanların toplu yaşamı olarak basitçe canlılığa benzer biçimde görmek yanıltıcıdır. Çünkü insan, canlılığı oluşturan doğal parçalardan farklı olarak doğa ötesi nitelik taşır. Topluluksa doğa ötesi nitelik taşıyan bu insanın ötesine geçip hem doğa ötesi hem insan ötesidir. Doğaya tabi, doğal olarak oluşan doğa ötesilik olarak insanla benzeştirme yaparsan topluluk, doğal ve insani kurallara uygun olarak ortaya çıkan doğa ve insan ötesiliktir.

Nasıl ki insanın tamamlanmış bir doğal açıklamasını geliştirme yönünde çabalar sürüyorsa topluluğun önce insan ve doğanın bir sentezi olarak tamamlanmış bir açıklaması, nihai olarak da tamamlanmış tamamen doğal bir açıklaması için çabalar sürecektir. Şimdi ve görülebilir gelecekte böyle çabaların sonuç vermesi olanaklı gözüküyor. Dolayısıyla insan ancak doğa ötesi olarak, topluluk ancak hem doğa hem de insan ötesi olarak ussallaştırılabilir. Günümüzdeki ekonomik gelişmeler, böyle üç gerçeklik kaynağına dayalı bir iktisat gereksinimini doğuruyor.

Topluluğu değerlendirme, onu kişileştirmeye yapılır. Bu kişileştirmede sorun, topluluk olarak kendiliğinden karar alıcı, diyaloga girebileceğin bir muhatabın bulunmamasıdır. Bu sorun, toplu kararla aşılmaya çalışılır. Toplu karar alan otorite devlettir.

Liberal, devletle bekleneni devlete ihtiyaç duyulmadan ekonominin kendiliğinden sanki görülmez bir el varmış gibi sağlayacağını düşünür ve o görülmez eli güçlendirmeye çalışır. Böylece liberal, kuramsal olarak devleti yok etmek fikri ve fiilen görülmez el olarak devleti mutlak olarak güçlendirme isteğiyle iki ayrı kutuplu bir zihne haizdir. Örgütlülüğün - sağladığı ve örgütlenmiş topluluklardan önce bulunmayan olanakları muhafaza etmek için gerekli öğelerini yeni yerleşik topluluk ilişkileriyle ikame edip örgütlü meşru zorlamayı gereksizleştirerek devleti söndürmek, sürekli ve bütünleşmiş bir zihinle olanaklı olan komünist idealdir. Topluluk gerçeğini inkâr ederek devleti ortadan kaldırmaya çalıştığını beyan eden liberalin yaptıklarıyla topluluk gerçeğini benimseyerek devletin ortadan kalkmasını amaçlayan komünistin yaptıkları birbirlerinin tam tersi sonuçlar verir. Her halükarda toplu karar alma olanağı olarak devleti güçlendirme ve insanların özgürlüklerinin kısıtlayıcısı olarak devleti yok etme çabaları birlikte sürüp gidiyor. Hali hazırda devletin varlığı olgudur ve ötesiyse idealdir.

Neoliberal krizden çıkışta yeni iktisat, liberal ussal parçalanmışlığa karşılık gelen mikroiktisat ve makroiktisat ayırımında birinci lehine ikinciye yok etme girişimlerinin ötesine geçebilen bir sentez olarak ortaya çıkabilir. Bunun için insan, doğa ve topluluk gerçeklerini birlikte uyumlu ve tutarlı biçimde düşünmeyi sağlayacak felsefi temellere gereksinim vardır. Hardt ve Negri (2012) tarafından yapılan “özel” (İng. *private*), “devlet” (İng. *public*) ve “kamu” (İng. *common*) ayrımı örneğinde olduğu üzere bu doğrultuda umut verici pırıltılar görülüyor. Bu ayırmda “özel” insani gerçeği karşılarken “devlet” toplu kararlar, “kamu” toplu karar olmadan topluluğu karşılıyor gibi.

Kaynaklar

Hardt, Michael ve Antonio Negri (2012): *Declaration, (self-published electronic pamphlet)*

Harvey, David (1990): *Postmodernliğin Durumu*, çev. Sungur Savran, İstanbul: Metis Yayınları, 1997

Sarı, Osman (2013): “[Sermayeciliğin Bahar, Standart ve Kabusları](#)”, politikekonomi.net

Weidmann, Jens (2014): “All for one and one for all? The roles of microprudential, macroprudential, and monetary policy in safeguarding financial stability”, Speech by Mr Jens Weidmann, President of the Deutsche Bundesbank, at the Deutsche Bundesbank symposium on financial stability and the role of central banks in Frankfurt, 27 February 2014

Notlar

1. Sarı (2013)
2. Weidmann (2014) İngilizcesi şöyledir:

If anybody or anything has actually emerged from the crisis a winner, it is probably the word “macroprudential”. Microprudential policies such as banking regulation and supervision are still necessary in safeguarding the soundness of individual institutions. But as it turns out, they are not enough when it comes to safeguarding the financial system as a whole. For the management of systemic financial stability risks we need an additional toolkit - macroprudential policies. And it seems to me that this assessment is by now widely shared.
3. Mülkiyet ya da haklardan söz edilebilmesi için doğadan ayrık insanın bulunması gerekir; insaniden doğala ya da doğaldan insaniye geçişi sağlamak üzere ne insani ne doğal olan düzenli mülkiyet ve hakların ya da mülkiyet ve haklar düzeninin bulunması gerekir. Madde ve maddi süreç, ancak böylece mal ve hizmet haline gelebilir. Bu fikrî gerekliliği, hissedilir gerçeklik kılmak için fiilen -mümkünse açıkça görünmeyen- toplu ve düzenli zorlama gerekir.
4. Bir yandan yararsız olana diğer yandan bedelsiz edindiğine değer vermezsin. Sağlam, keskin ve dayanıklı bıçağı ancak zorlukla edinebildiğin eski dönemlerde bıçağın değeri, artık kolaylıkla edinebildiğin dönemlerdeki değerinin çok üstündedir. Bıçağı zorunlu olarak değerli kılan, edinmek için ödemek durumunda kaldığın bedeldir. Her bedelin kökünde emek bulunur. Çalışma bir yandan zaman alır diğer yandan çalışma sonrasındaki zamanların niteliğini değiştir; zaman alması ve daha sonra yapabilecekleri

Neoliberal iktisadın krizinde felsefi temellendirme gereksinimi

etkilemesi bakımından harcanan emek olarak ussallaştırılır. Emek harcamadan edinilebileceğinin değeri, bunun için yapay bir zorlamalar ağı kurulup bir bedel yaratılmadan zorunlu değildir. Yapay bir zorlamalar ağı kurulu olsa bile bizzat bu ağ zorunlu değildir, bir süreliğinedir, güvenilemezdir her an dağılabilir.